

סדר הפרשת תרומות ומעשרות

פתיחה

בספר שמות נאמר (כ"ב, כח): "מלאתך ודמעך לא תאחר בכור בניך תתן לי". במכילתא דרשב"י הובאו שני פירושים לאיסור המופיע בחלקו הראשון של הפסוק:

מלאתך ודמעך מלאתך אלו בכורים שהן ניטלין מן המליא ודמעך זו תרומה שהיא נקראת דמע. לא תאחר לא תאחר דבר שראוי להקדימו מלמד שכל המקדים תרומה לבכורים מעשר ראשון לתרומה מעשר שני לראשון עובר בלא תעשה. ר' אליעזר בן יעקב אומר לא תאחר שלא תאחרם בשעת הגורן מליתנם לבעלים.

המכילתא דרשב"י לומדת מהפסוק שאסור לאחר דבר שראוי להקדימו בהפרשת תרו"מ. ר' אליעזר בן יעקב חולק ומפרש שאסור לחקלאי לעכב את המתנות אצלו, אלא הוא צריך להפריש ולתת אותם לכהן מיד בשעת הגורן. כך פירש גם הרמב"ן בפירושו לתורה: "לא תאחרם בידך, כי בראשיתם תתנם לי". ביאור הפסוק כעוסק בסדר ההפרשה מפתיע. מעבר לשאלה הפרשנית, עלינו לברר את תוקפו ומהותו של איסור זה. לאחר מכן נדון בשאלה מהו טעמו ואופיו של סדר קדימויות זה בהפרשת תרומות ומעשרות.

מקור הדין תוקפו ואופיו

תוקף האיסור

במשנה תרומות נאמר (ג', 1):

המקדים תרומה לבכורים מעשר ראשון לתרומה ומעשר שני לראשון אף על פי שהוא עובר בלא תעשה מה שעשה עשוי שנאמר (שמות כב) מלאתך ודמעך לא תאחר.

המשנה אומרת שלהפרשת תרומות ומעשרות (וביכורים בכללם) ישנו סדר מוגדר: ביכורים, תרומה גדולה, מעשר ראשון ומעשר שני. המשנה מן הסדר עובר בלאו של מלאתך ודמעך לא תאחר, יחד עם זאת הפרשתו תקפה.¹

לפי דעות התנאים שאכן יש איסור לשנות מן הסדר, תוקף האיסור שנוי במחלוקת. בירושלמי תרומות (ג', א) נחלקו האמוראים האם לוקים על לאו זה. ר' יוסי בר חנינא אומר שלוקה ור' יוחנן אומר שאינו לוקה.² הירושלמי מסביר שלפי רבי יוחנן הפסוק עוסק בעיקר בהשהיית המעשרות לאחר זמן הביעור. אולם, כזכור, משנתנו קבעה שהמשנה מסדר ההפרשה עובר בלא תעשה! הגר"א פירש ששינוי מסדר ההפרשה כלול בדברי הפסוק, למרות שאינו משמעותו העיקרית, ולכן הוי לאו שבכללות שאין לוקין עליו. המהר"א פולדא חלק וסבר שמדובר באיסור דרבנן, והתנא של משנתנו השתמש בפסוק זה כאסמכתא בלבד. כמוכן שלפי רבי יוסי ברבי חנינא הסובר שלוקין על לאו זה, תוקף האיסור מן התורה, וכך עולה גם מסוגיית הבבלי (תמורה ד, א).

ההפרשות השונות כמערכת אחידה או כמתנות נפרדות

בכאנו לרון מהו אופיו וטעמו של סדר קדימויות זה בהפרשת תרומות ומעשרות, ניתן להציע שני יסודות שונים:

הראשון, שילוב המצוות השונות לכדי מערכת אחת, שבה כל מצווה פרטית זוכה למקום מיוחד המתאים לה. מצב זה מתקיים למשל בסדר המערכה במקדש. הגמרא במסכת יומא (לג, א-ב) דנה בסדרן של עבודות התמיד. מהסוגיא נראה שהקדימות של

1. כך על פי הבבלי שבת קכז, ב; ביצה יג, ב, שכאשר הקדים מעשר ראשון לתרומה גדולה לאחר העמדת הכרי, צריך לחזור ולתרום תרומה גדולה מן המעשר, ויבואר להלן. וכן מהבבלי תמורה ה, ב שלומד זאת מהפסוק מכל מעשרותיכם תרימו. כלומר, כאשר הלוי קיבל מעשר ראשון לפני שהופרשה תרומה גדולה הוא צריך להפרישה מהמעשר שלו. אולם ראה תפארת ישראל על המשנה דמאי א ד שכתב שהמקדים מעשר שני לראשון מפסיד את הכהן את תרומת המעשר שצריכה היתה להיות מופרשת גם מהמעשר שני. וצ"ע שהרי צריך להפריש מע"ר ותרומת מעשר גם מן המעשר שני אז מדוע יש כאן הפסד לכהן. אפשר לומר שזהו ההבדל בין דמאי לודאי, בדמאי הסדר משמעותי רק לכתחילה, אבל בדיעבד מה שעשה עשוי גם במובן שאינו צריך להפריש את ההפרשה המוקדמת מתוך זו המאוחרת.

2. וכן בבבלי תמורה ד, א, הגמרא אומרת שנחלקו בכך ר"א וריב"ה, ולא ברור מי סבר שלוקה ומי סבר שאינו לוקה, ומגיעה למסקנה שריב"ח הוא זה שסובר שאינו לוקה, הפוך מדברי הירושלמי. הגמרא מעלה שתי אפשרויות מדוע אינו לוקה: או משום שזהו לאו שאין בו מעשה, או משום שזהו לאו הניתק לעשה, שיכול להפריש אח"כ גם מהמעשר שאותו הקדים, ובכך בעצם לתקן את מעשה ההפרשה הפגום. להלכה נראה שנחלקו הראשונים האם לוקין על לאו זה. הרמב"ם בהלכות תרומות (ג', כג) כתב בפירוש שאין לוקין על לאו זה, רש"י בשבת (קכז, ב ד"ה הני מילי) כתב שלוקין עליו.

עבודה אחת לחברתה נובעת מסדר פעולות מערכתי שמקורו בגזירות הכתוב הדורש להקדים א' לב', כך למשל: "וקטורת לאברים, דתניא: יוקדם דבר שנאמר בו בבקר בבקר לדבר שלא נאמר בו אלא בקר אחד בלבד".

השני, במצבים מסוימים הקדמת מצווה אחת לחברתה נובעת מהשוואה נקודתית בין שתי המצוות. מצווה בעלת חשיבות מיוחדת או מאפיינים מסוימים, מוקדמת לחברתה הנעדרת מאפיינים אלו.

כך עולה לדוגמה, מהמשנה בזבחים (י', א) הדנה בסדר הקרבת קרבנות שונים: "כל המקודש מחבירו קודם את חברו". זוהי הכרעה שקשורה לערך של א' לעומת ב'. זו אינה קדימות של סדר פעולות מערכתי, אלא קדימות פרטית שקשורה לחשיבות הסגולית של האחד לעומת חברו.³

תרומות ומעשרות כמערכת אחת או כמתנות נפרדות⁴

ייתכן ששאלת תפיסת תרומות ומעשרות כמערכת אחת תלויה במחלוקת הראשונים בהבנת הגמרא ביבמות (פז, א). במשנה נאמר שבת לוי המאורסת לישראל לא תאכל במאכל, כדעת רבי מאיר שמעשר ראשון אסור לזרים. הגמרא מבארת את דעתו של רבי מאיר:

מ"ט דר' מאיר? אמר רב אחא בריה דרבה משמיה דגמרא: כי את מעשר בני ישראל אשר ירימו לה' תרומה - מה תרומה אסורה לזרים, אף מעשר ראשון אסור לזרים.

חכמים לעומת זאת, לומדים שכשם שתרומה טובלת, והאוכל טבל הטבול לתרומה גדולה חייב מיתה, כך גם האוכל טבל טבול למעשר חייב מיתה:

ורבנן? מה תרומה טובלת, אף מעשר ראשון נמי טובל; וכדתניא, רבי יוסי אומר: יכול לא יהא חייב אלא על טבל שלא הורם ממנו כל עיקר, הורם ממנו תרומה גדולה ולא הורם ממנו מעשר ראשון, מעשר ראשון ולא מעשר שני, ואפי' מעשר עני, מניין? ת"ל: לא תוכל לאכול בשעריך, ולהלן הוא אומר: ואכלו בשעריך ושבעו, מה שעריך האמור להלן - מעשר עני, אף שעריך האמור כאן - מעשר עני, ואמר רחמנא לא תוכל.

עולה מדברי הגמרא שכלל המעשרות, ובפשטות אף מעשר עני, מגדירים את התבואה כטבל לפני הפרשתם. אם נבין שהפרשת תרו"מ הינה מתיר ולא מצווה,⁵ הרי

3. וראה מאמרו של הרב מתן גלידאי, בתוך: 'מאמר הזבח', עמ' 173 - 174. תודה לרב משה ליכטנשטיין ולרב אליקים קרומביין שהפנו את תשומת ליבי לסוגיא זו.

4. פרק זה מבוסס על מאמרו של הרב מאיר ליכטנשטיין 'סדר ההפרשה' בתוך ספר המאמרים תרומת שמעון, הוצאת מכון התורה והארץ, ניסן תשנ"ז. וכן ההבחנה עצמה בין פרטים למערכת.

שמגמתה המרכזית הינה התרת הטבל, כך שלכל המתנות השונות מטרה אחת, וכולן משתלבות לכדי מערכת אחת.

קביעה זו מעלה שאלות לא פשוטות. ראשית, התוספות שם (ר"ה אי) שואלים מניין שטבל הטבול למעשר עני עונשו מיתה, הרי לגביו לא נאמר הביטוי 'תרומה'. בתירוצם הראשון מסייגים תוספות וקובעים שלגבי טבל הטבול למעשר עני באמת אין חיוב מיתה. אולם בתירוצם השני, מסבירים תוספות שמאחר שמעשר עני אינו חלוק משאר טבל לעניין אזהרה הוא הדין גם לעניין מיתה.⁶

אם כן, דברינו תואמים את תירוצם השני של תוספות, ופחות הולמים את תירוצם הראשון. שיטת הרמב"ם מחריפה את הקושי. הרמב"ם סבר שאין חיוב מיתה אף במעשר ראשון (מאכלות אסורות י', יט):⁷

5. הדבר תלוי במחלוקת אחרונים: הט"ז ביורה דעה סימן א אות יז כתב: "אבל בהפרשת תרומה הוה עיקר הברכה על מצות הפרשה לא על איסור אכילת טבל שהרי מצות ההפרשה חיוב עליו אפילו אם אינו רוצה לאכול מן התבואה עדיין". רבי עקיבא איגר שם השיג עליו: "לא מצאתי זה דבפשוטו הוא רק כשרוצה לאכול אסור עד שהפריש תרומה ובמג"א רס"י ח' כ"כ לענין חלה עיין שם וה"נ בתרומה".

6. וכן כתב בתוספות הרא"ש שם וביתר ביאור: "כיון דאשמוענין מלא תוכל דשייך בה טבל ממילא נתרבה לכל דין טבל". כך עולה גם מהירושלמי קידושין ב', ח: "ואמר רבי בא בר הונא בשם רבי האוכל פירותיו טבולים למעשר עני חייב מיתה", וכן מהירושלמי דמאי ד', ג לחלק מהגרסאות, וכן בפסיקתא דרב כהנא פיסקא י' עשר תעשר אות ט, ובאיכה רבה פ"א כח ותנחומא ראה ס"י יז, וכן בשאלתות פ' קרח ס"י קלב, לפי העמק שאלה שם אות ז, וכן בפסקי ריא"ז פסחים פ"ב ה"ד; ר"ן נדרים פד, ב.

7. לכאורה עמדתו של הרמב"ם קשה מהגמרא ביבמות שהבאנו לעיל שהרי מפורש בה שחייבים מיתה על טבל הטבול למעשר ראשון. נראה שניתן להסביר את עמדתו בשתי דרכים: אפשר לומר שחיוב מיתה שאמור בגמרא נובע מתרומת המעשר הקיימת בתוך המעשר ראשון, ולדעת הסוברים ברמב"ם שלא ניתן להפריש תרומת מעשר לפני מעשר ראשון, או שאפשר להפריש תרומ"ע קודם מע"ר אך מדובר על מקרה שעדיין לא הופרשה, וידון לקמן. וכפי שמפורש בכמה מקומות ברמב"ם שעל מעשר ראשון הטבול לתרומת מעשר חייבים מיתה, ראה למשל ספר המצוות לאו קנג, וכן בפירושו למשנה מכות ג ב. וכך תירץ הערוך לנר ביבמות שם: "וראיתי בריטב"א בסוגין שהביא בשם הרמב"ם שהאוכל טבל שלא הורם ממנו מעשר ראשון לוקה ואפילו יש בו תרומת מעשר ועל זה הקשה שהרי זה במיתה ולא הבנתי דבפי' מבואר גם ברמב"ם כן ולא כתב רק היכי שטבול למעשרות ולא לתרומת מעשר". ניתן גם לתרץ באופן אחר ולומר שהרמב"ם לא פוסק את דברי הגמרא להלכה משום שזהו רק תירוץ שיטת חכמים בהנחה שמקבלים את הג"ש שוה של ר' מאיר לגבי איסור אכילת מעשר לזר. אבל כיוון שאין הלכה כר"מ, וכפי שפוסק הרמב"ם בהלכות מעשר א ב, אין צורך להזקק לג"ש זו, וממילא בטבל הטבול למעשר ראשון אין חיוב מיתה.

אבל האוכל מדבר שניטלה ממנו תרומה גדולה ותרומת מעשר ועדיין לא הפריש ממנו מעשרות ואפילו לא נשאר בו אלא מעשר עני הרי זה לוקה משום אוכל טבל, ואין בו מיתה שאין עון מיתה אלא בתרומה גדולה ותרומת מעשר.

לגישה זו נתקשה לראות את כל מצוות הפרשת תרו"מ כמערכת אחת שמטרתה התרת הטבל, אלא כיחידות נפרדות בעלות מטרת עצמאיות. ייתכן שעמדת הרמב"ם מתאימה דווקא לגישה השניה שהצענו בתחילת דברינו: אין מדובר על מערכת אחת אלא על מצוות שונות שלכל אחת תכלית נפרדת משלה.⁸

קושי חמור נוסף על הצעתנו עולה מהמתנה הראשונה לכל – הביכורים. ביכורים אינם טובלים אלא הם חובת גברא ואינם אוסרים את שאר התבואה באכילה, אז ודאי שאין מדובר כאן על מערכת אחת?!⁹ ניתן להציע שעל פי הבנתנו בדעת התוספות ביכורים טובלים אף הם, בניגוד לדברי המשנה, או לחילופין שאין איסור בהקדמת תרומה לביכורים. ואכן, בירושלמי תרומות (ג', ג) מופיעה דעת אבא פנימון הסבור שאין איסור בהקדמת תרומה לביכורים, ובניגוד לדעת המשנה והמכילתא. בהמשך המאמר נדון ביתר הרחבה בהקדמת ביכורים לתרומה.

עד כה הנחנו שתפיסת תרו"מ כמערכת אחת צריכה להתבסס על מטרה משותפת לכולן, והיא התרת הטבל. ניתן לרכך את דברינו, ולטעון שתרו"מ הינן מערכת אחת לא בגלל המטרה המשותפת, אלא בגלל הקשר והעיתוי המשותפים. כולן מתנות של האדם מיבול שדהו, והתורה רצתה להגדיר עוגן וסדר לפעילות ההפרשה. מסגרת זו של מתנות מן היבול מגדירה יחידה מוצקה מספיק על מנת שאפשר יהיה לקבוע בתוכה סדר.

מחלוקת בין המשנה למכילתא

ראינו כי קיימים שני יסודות אפשריים לקביעת סדר בין מצוות שונות: מהכלל לפרט (מערכת אחת שקובעת את מקומו של כל פרט), או מהפרט לכלל (השוואה נקודתית בין פרטים שונים). עיון בדרשות חז"ל בנוגע לסדר ההפרשה עשוי לחשוף מחלוקת בין המקורות התנאיים בנקודה זו.

במכילתא דרבי ישמעאל נאמר כך (משפטים פרשה יט):

8. הדברים מפורשים יותר על פי דעת רב יוסף בהבנת דעתו של ר"א בנדריים פד, א (על פי פירוש הר"ן שם) שמעשר עני כלל לא טובל. אם בכלל אין כאן טבל למרות שיש בתוכו מעשר עני, ודאי שאין כאן מערכת אחידה של הפרשות. מצד שני אפשר גם לומר שמעשר עני הוא מיוחד, ולכן אינו מעיד על שאר מצוות ההפרשה.

9. ראה למשל משנה בכורים ב', ג; תוספות בבא בתרא פא, א ד"ה ההוא. בעיקר בשל טעם זה דחה הרב מאיר ליכטנשטיין את האפשרות שמדובר כאן על מערכת אחידה של מתנות.

לא תאחר, שלא תקדים מעשר שני לראשון, וראשון לתרומה, ותרומה לביכורים, אבל איני יודע אי זה מהם יקדים, אם תרומה לביכורים, אם בכורים לתרומה, אמרת, יקדמו בכורים שהם קרויין ארבעה שמות, ראשית, בכורים, תרומה ומלאה, לתרומה שאינה קרויה אלא שלשה שמות; [תקדים תרומה שהיא קרויה שלשה שמות], ראשית, תרומה ודמע, למעשר ראשון שאינו קרוי אלא שני שמות; ויקדים מעשר ראשון שהוא קרוי שני שמות, תרומה ומעשר, למעשר שני שאינו קרוי אלא שם אחד בלבד; מכאן אמרו, המקדים תרומה לביכורים, ומעשר ראשון לתרומה, ומעשר שני לראשון, אף על פי שהוא עובר בלא תעשה, מה שעשה עשוי, שנאמר מלאתך ודמעך לא תאחר.

המכילתא לומדת את סדר הקדימויות על פי מספר השמות שיש לכל אחת מהמתנות השונות. ברור מהמכילתא שהסדר הוא מערכת, ושישנו דין כולל התקף לגבי כל המתנות: מה שכינתה התורה ביותר שמות הוא זה שצריך להיות מופרש ראשון. ריבוי שמות אינו מעיד על חשיבות, אלא הוא בסך הכל בא להגדיר ראשוניות על פיה צריכה המערכת לפעול (ברומה לדרשה מהגמרא ביומא שהובאה לעיל: "יודם דבר שנאמר בו בכוקר בכוקר לדבר שלא נאמר בו אלא בוקר אחד בלבד). כמובן, שטעם זה של ריבוי השמות רלוונטי רק כאשר אנחנו מדברים על מערכת סגורה של מתנות משדהו שצריך החקלאי להפריש, שהרי ודאי שאין מקום לומר שראשית הגז קודם אם היו בו חמישה שמות. ברור אם כן שיש כאן מערכת מסוימת אליה אנו מתייחסים ובה אנו מגדירים סדר קדימויות כולל.

לעומת זאת, המשנה למדה את דין סדר ההפרשה באופן אחר (תרומות ג', ז):

ומנין שיקדמו הבכורים לתרומה זה קרוי תרומה וראשית וזה קרוי תרומה וראשית אלא יקדמו בכורים לכל שהן בכורים לכל ותרומה לראשון שהיא ראשית ומעשר ראשון לשני שיש בו ראשית.

לפי המשנה אין קריטריון מערכתי, אלא יש רק סוג אחד של מתנה המשפיע על שאר המתנות, וזוהי התרומה הקרויה 'ראשית'. כיוון שתרומה גדולה היא ראשית היא קודמת למעשר ראשון, וכיוון שבמעשר ראשון יש ראשית (תרומת מעשר) הוא קודם למעשר שני. במובן הזה 'ראשית' אין משמעו ראשוניות או קדימות אלא חשיבות. גם אם מדובר על מצוות שונות שאינן קשורות למערך כולל - החשוב צריך להיות קודם. נפקא מינה פשוטה היא במקרה שהופרשה מהכרי תרומת מעשר לפני המעשר הראשון, האם המקדים עכשיו מעשר שני לראשון עובר על האיסור ומשנה מסדר ההפרשה? הטעם של ראשית הטמונה במעשר הראשון כבר לא רלוונטי, ולכן לפי הטעם המובא במשנה נראה שאין כאן איסור.¹⁰ לפי המכילתא נראה שגם כאן סדר

10. עיין מעדני ארץ תרומות פ"ג הכ"ג אות ב שכך עולה מדבריו.

הקדימויות תקף משום שמעשר ראשון קודם למעשר שני בגלל ריבוי שמותיו ולא בגלל חשיבותה של הראשית הנמצאת בתוכו.¹¹

שינוי הסדר לפני גמר מלאכה

הירושלמי (תרומות ג', א) מסתפק האם כאשר הקדים לתרום מעשר ראשון לפני תרומה גדולה כאשר עוד לא נגמרה מלאכת הכרי, עובר על איסור לא תאחר או שאינו עובר אלא לאחר גמר מלאכה ('על סדר' בלשון הירושלמי), כאשר ישנו חיוב להפריש וממילא יש סדר להפרשה:

רבי שמואל בר אבא בעי מעשר ראשון שהקדימו בשיבלין עובר או אינו עובר אלא על סדר.

לשם הבנת דברי הירושלמי יש להוסיף הקדמה קצרה: "מעשר ראשון שהקדימו בשיבולין"¹² הוא מצב שאדם הפריש מעשר ראשון בטרם המירוה המחיל חיוב תרו"מ, וללא הפרשת תרומה. במקרה זה אין חיוב להפריש תרומה גדולה גם לכשיתמרח הכרי. הדעה המקובלת בראשונים היא שרק אותו מעשר פטור מתרומה גדולה, ושאר הכרי חייב.¹³ אולם יש אחרונים שהבינו שהפטור הוא לגבי כל הכרי, ובעצם בטלה מצוות תרומה גדולה לחלוטין.¹⁴

לאור זאת, דברי הירושלמי עשויים להתפרש בשני אופנים אפשריים: א. אם הפרשת מעשר ראשון ללא תרומה גדולה לפני המירוה פוטרת מתרומה גדולה, השאלה היא האם בהקדמת המעשר ראשון כאשר החיוב מופקע, עובר משום בל תאחר? ב. אם אין פטור מתרומה גדולה, השאלה היא האם לפני חלות חיוב הפרשה, כך שההפרשה היא התנדבותית במידה מסוימת, ישנו איסור בשינוי הסדר?

11. על פי דברינו, מתבהרת נקודה נוספת. לכאורה היה מקום להקשות כיצד ניתן ללמוד מהפסוק מלאכתך ודמעך לא תאחר לגבי ההפרשות כולן, הרי הפסוק עוסק רק בביכורים ובתרומה? על פי הגישה שכל סדר הקדימויות נובע בגלל התרומה שקרויה ראשית הדברים מובנים. מה שאסור לאחר זה באמת רק את התרומה והביכורים, אך בעקבות התרומה נוצרת גם החובה להקדים מעשר ראשון לשני - ובדיוק כדברי הפסוק מלאכתך ודמעך לא תאחר.

12. בבלי שבת קכז, א; ביצה יג, ב; עירובין לא, א; פסחים לה, ב.

13. למשל רש"י בביצה יג, ב ד"ה פטור מתרומה גדולה; רמב"ם תרומות ג', יג; וכן מדברי כמה אחרונים: אפיקי ים א מד; מעדני ארץ תרומות ג', כג אות ה ד"ה ועיין ברש"ס; ובנעם ירושלמי על הירושלמי שם.

14. ערוה"ש העתיד זרעים סימן סא אות יב, וכך גם עולה מדברי המהר"א פולדא, הפני משה והרש"ס בפירושם לירושלמי שם.

האפיקי ים (א, מד) צעד בדרך המקובלת שהכרי כולו חייב בהפרשת תרומה גדולה, ומאחר שכך היה פשוט לו שהאיסור קיים למרות שההפרשה הינה התנדבותית. את הספק של הירושלמי הסב למקרה אחר, ואכמ"ל.¹⁵

אולם, ישנם אחרונים שהבינו שזו בדיוק הבעיא של הירושלמי: האם שינוי מהסדר כאשר טרם חל החיוב הוא חלק מאיסור לא תאחר.¹⁶ המנחת חינוך (עב, א) מצדד בעמדה שאינו עובר על איסור לא תאחר. הוא מגדיל לעשות ואומר שגם לאחר מירוח הכרי, אם עוד לא היתה ראיית פני הבית אין איסור לשנות מן הסדר כיוון שעדיין אין על התבואה שם טבל¹⁷ וניתן לאוכלו אכילת עראי.¹⁸

אפשר להסביר שהאחרונים נחלקו בשאלה שהצגנו בראשית דברינו. בטרם גמר מלאכה אין חיוב להפריש וממילא לא שייך לדבר על מערכת הפרשות ועל כך שיש סדר של קדימויות על פיו צריכה להתבצע ההפרשה. רק אם אנחנו אומרים שהקדימות נובעת מחשיבות, יש מקום להגיד שגם בטרם חלה החובה להפריש קדושתה וחשיבותה של התרומה נפגעת בעקבות איחורה. האפיקי ים הבין שהתרומה צריכה להיות ראשונה בגלל חשיבותה ולכן למרות שעדיין מערכת ההפרשות לא קיימת יש כאן פגיעה בקדושתה של התרומה. אך לפי המנחת חינוך, דין הקדימות נובע מראשוניות הכרוכה בכך שיש לנו מערכת אחידה של הפרשות, וברור שלא שייך לדבר על סדר לפני שיש מצוה להפריש.¹⁹ גמר מלאכה מהווה גמר לא רק בכך

15. הספק של הירושלמי הוא רק לגבי מקרה בו הופרשה תרומה גדולה מכל הכרי חוץ מאשר מן המעשר ואז יש להסתפק האם הפקעת תרומה גדולה מהחלק של המעשר מהווה עבירה על האיסור.

16. ראה למשל דובר מישרים על הרמב"ם תרומות ג, יד ד"ה והנראה לע"ד שהסביר את הבעיא באופן זה.

17. ותלוי בשני תירוצי הגמרא ב"מ פח, ב לגבי הסתירה בין ר' ינאי שמדבר על ראיית פני הבית לבין המשניות במעשרות מהן משמע שגמר מלאכה הוא הקובע. לפי התירוץ הראשון ראיית פני הבית אכן קובעת גם לאחר המירוח בשדה. לפי התירוץ השני ראיית פני הבית קובעת רק בדברים שאין בהם גמר מלאכה בשדה, ואילו בדברים שיש להם גמר מלאכה בשדה, גמר המלאכה הוא הקובע. הרמב"ם (מעשר ד', א) פסק כתירוץ הראשון ולכן ניתן לאכול אכילת עראי לאחר גמר מלאכה, אולם הרמב"ם שם וראשונים נוספים חלקו על הרמב"ם ולדעתם דבר שיש לו גמר מלאכה בשדה נטבל ואסור אפילו באכילת עראי.

18. המעדני ארץ (תרומות ג', כג אות ה) חולק עליו לגבי ההגדרה של זמן החיוב ואומר שמה שקובע הוא לא שם טבל אלא המצוה להפריש, וזו קיימת כבר לאחר גמר מלאכה למרות שעדיין אין שם טבל.

19. הערת עורך (ד.ג.): לענ"ד נראה להיפך. הפרשה לפני חלות החיוב היא התנדבותית במידה מסוימת בלבד. אדם לוקח מערכת קיימת, שטרם חל חיוב לקיימה, ומקיים אותה מרצונו. אם שניתן לדבר על הפרשת מעשר ראשון לפני שחל החיוב, אז גם ניתן לדבר על מערכת של תרו"מ בשלב זה. מאידך, יש מקום רב לטעון שפגיעה בחשיבות קיימת רק כאשר צריך

שהוא מחייב להפריש אלא גם בזה שהוא מעצב אותן כמערכת ובכך קובע את סדרן. לכן, רק לאחר גמר מלאכה נוצר איסור לא תאחר.²⁰

מפריש בכת אחת

הירושלמי לומד שיש איסור עשה כאשר מפריש שתי הפרשות שונות בו-זמנית. במשנה דמאי נאמר (ו',ו):

היו לפניו שתי כלכלות של טבל ואמר מעשרות [זו בזו הראשונה מעושרת]. גמרא: אר"י בר חנינה על הראשונה עובר בעשה ועל השנייה בעשה ולא תעשה על הראשונה עובר בעשה שקבע שני שמות כאחד ועל השנייה בעשה ולא תעשה שקבעו ב' שמות כאחד ושהקדים שני שבראשונה לראשון שבשנייה.

הירושלמי אומר שעל הראשונה עובר בעשה ועל השניה עובר בלאו, ופירשו הראשונים שמדובר על המקרה של 'אמר מעשרות זו בזו' שבו הפריש את מעשרות הראשונה בשנייה.²¹ על הכלכלה הראשונה שאת מעשרותיה העביר לכלכלה השניה עובר בעשה משום שלא הקדים את המעשר ראשון לשני, בכך שהפריש את המעשרות הראשון והשני בו זמנית. על השניה עובר גם בלאו משום שמפריש תחילה את מעשרותיה של הראשונה, הנמצאות בה, ובכך מקדים את מעשר שני של הראשונה למעשר ראשון של השניה ממנה מפריש; בכך איחר את המעשר הראשון למעשר שני.

מהירושלמי מתחדש שלא רק שישנו איסור לאו של הקדמת המאוחר, אלא ישנו גם איסור עשה של אי הקדמת המוקדם, וישנה מצות עשה להפריש את המוקדם לפני המאוחר. ר' חיים קנייבסקי בכיאוורו על הירושלמי מפרש שמצות עשה זו נובעת

להפריש תרומה גדולה, ומקדימים לה מעשר ראשון. אם טרם הגיע זמנה, ייתכן שאין פגיעה בכבודה וחשיבותה כאשר מקדימים לה הפרשה פחותה בחשיבות ממנה.
20. אפשר גם להסביר שהמעדני ארץ והחינוך שחולקים על האפיקי ים סוברים גם הם שהאיסור להקדים מעשר לתרומה נובע מקדושתה וחשיבותה של התרומה, אלא שלפני גמר מלאכה כיוון שעדיין אין חיוב להפריש תרומה אין כאן פגיעה בקדושתה. הסבר זה קצת קשה בעיני משום שבסופו של דבר לאחר שממרח את הכרי שהופרש ממנו כבר המעשר, ישנו חיוב להפריש תרומה משאר הכרי ואז יוצא שהתרומה מופרשת לאחר המעשר. והרי הסברנו שהקדמת תרומה למעשר נובעת מחשיבותה בשל היותה ניתנת לה' או לכהן, וברור שיש כאן פגיעה בחשיבות זו. הצד הראשון של החקירה נראה הכרחי עוד יותר, אין מקום לומר שלפי האפיקי ים הבעיה היא בשינוי של הסדר ופגיעה במערכת ההפרשה, משום שאין מקום לומר שקיימת מערכת של הפרשות, אדרבה, ישנו איסור להפריש תרו"מ לפני גמר מלאכה (משנה תרומות א י), למרות שבדיעבד אם הפריש ההפרשה תופסת.
21. כך על פי המהר"א פולדא והתוספות בתמורה ד, א, ד"ה ואתמר בפירושם הראשון. במשנה יש מקרים נוספים שלא נתייחס אליהם כאן.

מהראשית הקיימת בתוך המעשר הראשון, דהיינו תרומת מעשר.²² משמע לכאורה שאם הופרשה כבר תרומת מעשר אינו עובר על איסור העשה.

הסבר זה של איסור העשה כ'עשה דראשית' נראה מדויק מהמשניות בתרומות פ"ג. משנה ו' מדברת על איסור לאו שנובע מהפסוק 'מלאתך ודמעך לא תאחר', ואילו משנה ז' פותחת 'מנין שיקדמו... ותרומה לראשון שהיא ראשית'. משמע שישנה מצוה עשה חיובית שנובעת מהביטוי ראשית, והמקדים את התרומה מקיים מצוה עשה של נתינת התרומה ראשונה. במדרשי ההלכה, לעומת זאת, אין התייחסות לדין של ראשית, אלא רק איסור להקדים את המאוחר. ואכן ישנם אחרונים שלא קיבלו את הירושלמי וכתבו שאין איסור עשה באי הקדמת המוקדם ולכן אין בעיה להפריש בבת אחת. כך כתב הקרית ספר תרומות פ"ג אזהרת קעב: "ויכול להפריש בבת אחת שהרי אינו מקדים המאוחר לקודם וקרא קאמר לא תאחר". גם הרמב"ם עצמו לא התייחס לאיסור עשה ונראה שלא קיבל את הירושלמי.

הדברים הללו מתחברים למה שאמרנו קודם בדבר המחלוקת בין המשנה למכילתא: לפי המשנה סדר ההפרשה נקבע לפי המעלות הייחודיות של כל מצווה ומצווה, ונראה שקיים עניין חיובי להקדים את המצווה החשובה יותר, מלבד איסור שלילי בהעדפת המצווה שנעדרת מעלה זו. לעומת זאת, לפי המכילתא התפיסה המערכתית מובילה לאיסור הקדמת המאוחר, ולא המאפיינים של פרטים שונים. פגיעה במערכת מתקיימת רק בסתירה לסדר הראוי, ולא בהפרשה בו זמנית. מסתבר שאין מקום למצווה חיובית להקדים את המוקדם לתפיסה זו. כמוכן, ייתכן ששני ההיבטים קיימים, כך שהתפיסה המערכתית מובילה לאיסור, ואילו המאפיינים האישיים של כל מצווה מובילים למצוות הקדמה חיובית.

מתי עובר על האיסור?

בירושלמי הובאה מחלוקת אמוראים בשאלה מתי עובר על איסור לא תאחר, האם בתחילה כאשר מקדים את המאוחר, או שמא רק בסוף כאשר מאחר את המוקדם (תרומות ג', ג):

אימת הוא עובר ר' חייא בר בא אמר מתחילה רבי שמואל בר רב יצחק אמר בסוף.

דעת ר' חייא הסובר שבזמן הקדמת המאוחר עובר בלא תאחר פשוטה יחסית: כאשר הקדים את המאוחר, ממילא גם התאחר המוקדם ונוצר איסור של מלאתך ודמעך לא תאחר. דעת רשב"י בעייתית יותר: מדוע עובר על שינוי הסדר רק בסוף? הרי ברור שהסדר שונה כבר כאשר הוקדם המאוחר! נראה שאף מחלוקת אמוראים זו קשורה להבנת אופי הבעיה שבשינוי הסדר. למ"ד שעובר בתחילה עיקר הבעיה היא בזה

22. וכך גם פירש רש"ס בירושלמי דמאי א' ד' ד"ה ותני עלה, שהאיסור נובע מהראשית.

שלא הפריש את התרומה ראשונה, ולא דווקא בכך שמאחר אותה. זה מחזק את הכיוון שישנה מצות עשה פוזיטיבית להפריש את המוקדם ראשון. למ"ד שעובר על הלאו רק בסוף נראה שהבעיה מתמקדת באיחורו של המוקדם, וכפשוט הפסוק 'מלאתך ודמעך לא תאחר'. עיקר הבעיה היא באיחור של המוקדם ולא באי הקדמתו.

מה משמעות הדבר? אם סדר ההפרשה נובע מהשוואה נקודתית בין שתי מצוות, והקדמת החשובה והמקודשת בהן, הרי שיש עניין חיובי בהקדמת מצווה זו. בהקדמת המאוחר ישנה סתירה חזיתית להקדמה הראויה למצווה, וראוי אדם לעבור על הלאו. לעומת זאת, אם סדר ההפרשה נובע מתפיסה מערכתית, הרי האיסור קשור להפיכת הסדר, ולא לחשיבותו של פרט מסוים, והפיכת הסדר מתקיימת במלוואה כאשר אדם מאחר את המוקדם.

בתוספות ביאור אפשר לומר שאם האיסור הוא רק כאשר מתקיימים שני הדברים, גם איחור המוקדם וגם הקדמת המאוחר, משמע שצריך שינוי ביחס בין שתי המתנות הסמוכות. מכאן שהן קשורות זו בזו משום שאחרת לא שייך לדבר על יחס ביניהן. אם אומרים שכבר באי הקדמת המוקדם ישנו איסור, משמע שלמוקדם ישנו מעמד מצד עצמו ואסור לפגוע בו והבעיה היא לא בגלל השינוי של הסדר.²³

יסוד דין 'ראשית'

לאחר שדנו בשאלת אופייה של מערכת ההפרשות והצגנו שתי אפשרויות עקרוניות, יש לשאול לפי שתי האפשרויות מדוע נקבע הסדר הזה דווקא.

שיטת ספר החינוך

שיטת בעל ספר החינוך בהבנת עניין סדר הקדימויות ייחודית ומפתיעה, וכך הוא כותב (מצוה עב):

משרשי המצוה, כי בהעשות הדברים על סדרן לא יבוא בהם הערבוב והטעות, וכשאינן נעשים כן יהיה הטעות נמצא בהן תמיד, ובהיות התרומות והמעשרות דבר גדול בקיום הדת, כמו שנפרש בעזרת השם בסדר ראה ושופטים, ציונו השם יתברך להזהר בהם הרבה שלא לבוא בחשבונן לידי טעות לעולם.

23. יש לציין שלפי המעדני ארץ (ג', כג, אות ו) גם לפי רשב"י עובר על האיסור בשעת הקדמת המאוחר, אלא שתלוי ועומד עד לאיחור המוקדם. משום שנדרש שישנה בידיים את סדר ההפרשה באופן מוחלט, ולא רק יגרום בעקיפין לביטול אפשרות הפרשה כדין (בהתאם לשיטתו של ר' יוחנן בלאו הניתק לעשה במכות טו ע"א, ואכמ"ל). נראה שהתמונה גם לפי שיטתו לא משתנה באופן מהותי. למרות שעובר משעה ראשונה, לפי רשב"י נדרש שינוי מהותי של הסדר, שתלוי ועומד עד לאיחור המוקדם. ואילו לפי רחב"ב המוקד הוא הצורך החיובי בהקדמת המוקדם, המתבטל בשעת ההפרשה הראשונה.

סדר ההפרשה על פי החינוך הוא שרירותי לחלוטין, ואין בו שום עניין עקרוני. החינוך מתייחס לסדר שקבעה המשנה כאל גזירת הכתוב, ואסור לאדם לשנות מסדר זה בגלל חשש שיבוא לידי בלבול. מפני איזה בלבול חושש ספר החינוך? אפשר להסביר שהחשש נובע מכך שלמעשה ראשון ותרומת מעשר ישנה כמות קבועה, וכן לתרומה גדולה ישנה כמות שתיקנו חכמים. הסדר שנקבע נובע מכך שתרומה גדולה צריכה להיות מופרשת מכל הכרי, מעשר ראשון ממה שנשאר לאחר הפרשת תרומה גדולה וכן הלאה. אם ישנה מן הסדר עלול להוצר בלבול בכמויות אותן צריך להפריש ומזה חוששת המשנה.

אפשרות נוספת היא לומר שהחשש הוא שמא ידלג על אחת מהמתנות וישכח להפריש אותה. לכן קבעה התורה סדר שרירותי כלשהו שעל פיו צריך להפריש תמיד, וכך יוצר סדר אצל החקלאי במהלך הפרשתו והוא לא יבוא לטעות. מהביטוי בו משתמש החינוך: "שלא יבוא בחשבונן לידי טעות לעולם", משמע יותר כהסבר הראשון שהצענו.

מדוע תרומה קודמת

האם ניתן למצוא טעם עקרוני להקדמת תרומה לכל? אמרנו לעיל שמהמשניות עולה שסדר הקדימויות תלוי בדין 'ראשית', היא התרומה שקודמת למעשר ראשון, והיא הגורמת למעשר ראשון לקדום למעשר שני בשל תרומת המעשר שבו. ויש לשאול מהו המאפיין היסודי של אותה תרומת ראשית שבגינה קבעה תורה שתהיה היא מופרשת ראשונה. לשם כך יש לשאול מהו היעד אליו מוגשת וניתנת התרומה.

בהלכות תרומות כתב הרמב"ם בנוגע לכהנים (י"ב, ט):

וכן אסור להן שיחטפו תרומות ומעשרות ואפילו לשאול חלקן בפיהן אסור אלא נוטלין בכבוד, שעל שלחן המקום הם אוכלין ועל שלחנו הם שותים ומתנות אלו לה' הם והוא זיכה להן שנאמר ואני נתתי לך את משמרת תרומותי.

דעת הרמב"ם שהכהנים זוכים בתרומה משולחן גבוה.²⁴ באופן בסיסי התרומה מופרשת לה', לו החקלאי נותן את ראשית תבואתו כהודאה וכהוראה "כי ממך הכל ומידך נתנו לך" (דברי הימים א כ"ט, יד). הכהנים מקבלים את התרומה ואוכלים אותה כקרבן, וזו אכילה שבעצם באה להחליף את אכילתו של הקב"ה.²⁵ לפי גישתו של

24. בתלמוד מופיע דין זה שהכהנים זוכים משולחן גבוה רק לגבי קדשים ולא לגבי תרומה, ראה ביצה כא, א ומקבילות.

25. כך מסביר רש"י בחולין קכ, א ד"ה 'משלחן גבוה קזכי' את דברי הגמרא שכאשר הכהנים אוכלים עוף שנמלק אין הם עוברים על איסור נבילה. אומר רש"י שזה משום שהאכילה היא כביכול אכילה של ה' ולא אכילת שלהם. הביאו האתון דאורייתא כלל ב, ופירש דבריו: "הכוונה בזה דאכילת הכהנים במליקה איננה אכילה שלהם כלל כ"א נחשב כאכילת מזבח כיון דמשולחן גבוה קזכי וא"כ הרי לא הותרה נבילה לאדם בשום מקום".

הרמב"ם, כיוון שהתרומה ניתנת לה' והכהנים זוכים משולחנו, ברור מאוד מדוע התרומה היא קודש ואסור לאכלה בטומאה.²⁶

בניגוד לרמב"ם, סבור בעל הכתב והקבלה שאין הכהנים אוכלים תרומה משולחן גבוה, אלא הם מקבלים אותה ישירות מידם של הבעלים.²⁷ וכך הוא כותב בפירושו לויקרא (כ"ז, ז):

כי לחמו הוא. לרבותינו דקרא איירי לענין תרומה שפיר אמר כי לחמו הוא, כי קדש' קדשים וקדשים קלים נקראים לחם אלהים (לעיל כא כב), דמשולחן גבוה קא זכי להו הכהן, אמנם התרומה קדשי גבול נינהו ומיד בעלים קזכו להו נקראת לחמו. ומצאתי לרבותינו (יבמות פ"ז), מלחם אביה תאכל, תרומה שהוא לחם הקנוי לאביה תאכל ולא חזה ושוק דמשולחן גבוה קא זכו, עי"ש. והוא ממש כדברי.

מחלוקת עקרונית זו משמעותית מאוד לענייננו לגבי הכנת דין ראשית המשפיע על סדר ההפרשה. לפי הרמב"ם ראשוניותה של התרומה נובעת מכך שהיא ניתנת לה' ומעידה על כך שהתבואה כולה שייכת לו. ברור שזוהי המתנה הראשונה שצריכה להנתן לפני שהחקלאי מתחיל לחלק את חובותיו האחרים – ללויים, לעניים ולאכילת עצמו בירושלים.

לפי הכתב והקבלה, לעומת זאת, ראשוניותה של התרומה נובעת מכך שהיא ניתנת לכהן. אפשר לומר שזה מעין הדין של וקדשתו המובא במספר מקומות בש"ס:²⁸ "דתנא דבי רבי ישמעאל: וקדשתו - לכל דבר שבקדושה, לפתוח ראשון, ולברך ראשון, וליטול מנה יפה ראשון". קדושתו של הכהן היא המזכה אותו אף בקבלת התרומה קודם לכל המתנות האחרות.

26. כך מפורש במשנה יבמות ע: הערל וכל הטמאים לא יאכלו בתרומה ובגמרא עד ע"א: מנא הני מילי? א"ר יוחנן משום ר' ישמעאל, אמר קרא: (ויקרא כ"ב) איש איש מזרע אהרן והוא צרוע או זב וגו', אי זהו דבר ששוה בזרעו של אהרן? הוי אומר: זו תרומה.

27. ניתן לתלות את המחלוקת שבין שתי הגישות בפער שבין הפרשה בבמדבר לפרשה בדברים. בבמדבר יח נאמר: "וידבר ה' אל אהרן ואני הנה נתתי לך את משמרת תרומתי לכל קדשי בני ישראל לך נתתי למשחה ולבניך לחק עולם: ... כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו לה' לך נתתי". התרומה מוצגת בפרשת קרח כחלק ממתנות הכהונה הניתנות לה' והוא זה הנותן לכהנים לאכול. לעומת זאת בדברים יח נאמר: וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם מאת זבחי הזבח אם שור אם שנה ונתן לכהן הזרע והלחיים והקבה: ראשית דגנה תירשך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו: (ה) כי בו פחר ה' אלהיך מכל שבטך לעמוד לשירת בישם ה' הוא ובניו כל הימים". מפסוקים אלו נראה שהתרומה ניתנת לכהן ישירות מן הבעלים כתחליף לזה שאין לו נחלה, כפי שמוזכר בפסוק ב.

28. גיטין נט, ב; נדרים סב, א ומקבילות נוספות.

בתוספת ביאור אפשר לומר שזו מחלוקת בשאלה האם מצות הפרשת תרומה שייכת למערכת של בין אדם למקום או למערכת של בין אדם לחברו. על פי עמדתו של הרמב"ם תרומות בדומה לקדשים שייכים למערכת של בן אדם למקום - אמנם הכהנים אוכלים אותם, אך זו אכילה משולחן גבוה. היותה של התרומה מצוה שבין אדם למקום היא המעניקה לה את ראשוניותה. לפי הכתב והקבלה, לעומת זאת, הפרשת תרומה שייכת למערכת של מצוות שבין אדם לחברו - התרומה ניתנת לכהנים משום שהם נזקקים בשל אי היותם נוחלים בארץ. סדרי הקדימויות נובעים מכך שישנם עניים חשובים יותר וחשובים פחות: כהנים, לויים ואח"כ ישראלים.²⁹ חשיבות זו קיימת בשני מובנים: גם במובן של היותם קרובים יותר לקודש וגם במובן של מעמדם החברתי הגבוה של הכהנים והלויים.³⁰

ניתן להביא ראיה לגישה הראשונה מדברי הרמב"ן בב"מ יא, א. הגמרא שם מספרת על רבן גמליאל וזקנים שהיו נוסעים בספינה והקנה ר"ג לר' יהושע הלוי את המעשר הראשון שהוא עתיד להפריש: "עישור זה שאני עתיד למור נתון ליהושע ומקומו מושכר לו". הראשונים שואלים מה לגבי תרומה גדולה, מדוע ר"ג לא הפריש גם אותה? וכותב הרמב"ן שתרומה גדולה די לה בקריאת שם ואין צורך בנתינה, וזה מספיק כדי שלא יעבור על איסור לא תאחר. מוכח אם כן שסיבת הקדימות של תרומה גדולה היא לא משום חשיבותו של הכהן המקבל, אלא עקב היותה מורמת לה, ולכך קריאת שם מספיקה. ישנם ראשונים שם שהסבירו שהתרומה גדולה הופרשה כבר בעבר בטרם יציאתו של ר"ג בספינה ואילו את המעשרות הוא עוד לא הפריש. לפי זה אין קושיא על הגישה השנייה כי התרומה הופרשה כבר וניתנה לכהן.

על פי הסברנו בדעת הרמב"ם נראה שכאשר ישנו טבל שניטלה ממנו תרומת מעשר ולא ניטל מעשר ראשון, אין בעיה אם יפריש מעשר שני לפניו, כיוון שכל מימד הראשית כבר לא קיים. לפי הסברנו בדעת הכתב והקבלה יכולות להיות שתי אפשרויות. אפשר לומר שדין זה של ראשית קיים רק לגבי הכהן, וקשור לזה שהתרומה היא קודש (למרות שכהנים זוכים מיד הבעלים), ואז למעשר ראשון מצד עצמו אין קדימות על פני מעשר שני או עני. מצד שני, יתכן שדין זה של וקדשתו

29. מצות הפרשת מעשר שני יוצאת דופן בהקשר זה משום שודאי שהיא לא שייכת למערכת של בן אדם לחברו. ייתכן שהיא נדחית לסוף משום שכאשר אנחנו מגדירים שכל מערך המתנות הוא כזה שקשור לבין אדם לחברו המתנה שקשורה לבין אדם למקום היא בעלת חשיבות פחותה ולכן היא נדחית לסוף.

30. ראה למשל משנה כתובות א', ה: "בית דין של כהנים היו גובין לבתולה ארבע מאות וזו ולא מיחו בידם חכמים". אמנם, ודאי שמעמד החברתי של הכהנים קשור בהיותם עובדים במקדש, אך בסופו של דבר יש לכך תרגום חברתי בשדה הסוציולוגי.

ממשיך הלאה מן הכהן אל הלוי,³¹ בשל קרבתו אף הוא למקדש, ואז גם למעשר ראשון מצד עצמו ישנה קדימות על פני מעשר שני ומעשר עני. גישה זו קרובה להצעתנו בהבנת דרשת המכילתא: מספר השמות שנאמרו בכל אחת מההפרשות מגדיר חשיבות הקשורה למקבל המתנה, כהן חשוב מלוי ולוי חשוב מישראל (הן לגבי מעשר שני והן לגבי מעשר עני) ואז במעשר ראשון מצד עצמו ישנה חשיבות מרובה יותר מזו שבמעשר שני ועני ולכן הוא קודם להם.

מקדים תרומה לביכורים

נעבור כעת להסביר מדוע יש איסור להקדים תרומה לביכורים. הקונפליקט בין תרומה לביכורים יכול להתרחש במקרה שלא הפריש ביכורים עד לשלב של גמר מלאכה שבו נוצר חיוב להפריש תרומות ומעשרות. ראשית כל יש לציין, שבניגוד למשנה ולמדרשי ההלכה בהם מופיע האיסור להפריש תרומה קודם לביכורים כדבר פשוט, בירושלמי מופיעה בעניין זה מחלוקת תנאים (תרומות ג', ג):

תניין קומי דרבי אבוהו: תרומה אינה מעכבת את הביכורים. אמר לון: דאבא פנימון היא. רבי יוסי בעי: היידא דאבא פנימון? א"ל רבי מנא: שמעית אבא תני ביכורים בימינו ותרומה בשמאלו. אית תניי תני: עובר; אית תניי תני: אינו עובר. מאן דמר עובר - רבנן, מאן דמר אינו עובר - אבא פנימון.

מפרשי הירושלמי פירשו שלדעתו של אבא פנימון³² אין בעיה להקדים תרומה לביכורים. התרומה אינה מעכבת את הביכורים - מלקרות עליהם מקרא ביכורים,³³ למרות שבשאר המעשרות שינוי הסדר מעכב. בכרייתא שמביא הירושלמי בהמשך נאמר שלפי אבא פנימון אם מקדים תרומה לביכורים אינו עובר על איסור כל תאחר.³⁴

31. ואולי מעין הדרשה בגיטין נ"ט, ב לעניין קריאתו של הלוי בתורה אחרי הכהן: "מנה"מ? אמר רב מתנה, דאמר קרא ויכתוב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים בני לוי, אטו אנא לא ידענא דכהנים בני לוי נינהו? אלא כהן ברישא והדר לוי. רבי יצחק נפחא אמר, מהכא: ונגשו הכהנים בני לוי, אטו אנן לא ידעינן דכהנים בני לוי נינהו? אלא כהן ברישא והדר לוי."

32. גרסת הגר"א ורדב"ז שצריך להיות אבא בנימין.

33. כך פירש רש"ס. רח"ק גורס בכרייתא זו כגרסת המהר"א פולדא: הביכורים אינם מעכבין את התרומה. ופירש רח"ק שהכוונה היא שאין הביכורים מעכבין את התרומה וניתן להפריש את שניהם כאחת.

34. כך פירשו רש"ס, הפני משה, והמהר"א פולדא. למרות שבאופן עקרוני ניתן היה לפרש שדעת אבא פנימון שאינו עובר במקרה זה משום שמדובר על הפרשה בבת אחת, המפרשים בחרו להסביר שדעתו היא שבאופן עקרוני לא קיים איסור כל תאחר לגבי ביכורים. זאת משום שכך נובע משפט לשון הירושלמי שמקשר את המחלוקת המובאת בכרייתא האם

דעת אבא פנימון שאין איסור להקדים תרומה לביכורים מסתדרת מאוד עם הגישה שהצענו קודם בשם התוספות שסדר הקדימויות הוא סדר של מערכת אחידה בה אנו קובעים סדרי חשיבות. ביכורים באמת לא קשורים למערכת משום שאינם טובלים את שאר התבואה ולכן מובן מדוע הם לא חלק מהסדר.

בניגוד לדעה זו, במשנה (תרומות ג', ז) נאמר בפירוש שביכורים צריכים לקדום לתרומה. והנימוק: "יקדמו בכורים לכל שהן בכורים לכל". מה משמעותו של משפט זה? באופן ראשוני ניתן לומר שזמן חלות החיוב שלהם קודם לזמן חלות החיוב של תרומות ומעשרות. במשנה ביכורים (ג', א) נחלקו התנאים: דעת ר"ש שצריך לקרוא שם לאחר שנתלשו, אך דעת חכמים שאפשר להפריש ביכורים ולקרוא להם שם עוד בהיותם בוסר.³⁵ לפי זה אפשר לנסח כך: תרומות ומעשרות מופרשות מהתבואה, אך ביכורים הם נתינה לכהן של השדה עצמה, שהרי עדיין אין כאן פירות כלל בשעת ההפרשה.

יתר על כן, מפסוקי מקרא ביכורים עולה בבירור שהאדם מודה לה' על הארץ שנתן לו (דברים כ"ו, ג): "הַגְדַּתִּי הַיּוֹם לַה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בָאתִי אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבוֹתֵינוּ לָתֵת לָנוּ: וְכֵן בִּפְסוּט: וַיִּבְאֲנוּ אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֶּן לָנוּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת אֲרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ". כמו כן בשמות (כ"ג, יט) נאמר: "ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלוקיך". כלומר, מהפסוקים עולה שהביכורים באים לסמל נתינה של השדה עצמה.³⁶ לכן ברור מדוע הם קודמים – הנתינה מהשדה צריכה להיות לפני הנתינה מהפירות, שכן מדובר על מעגל חיוב ראשוני יותר.

לכאורה נראה שזהו ההסבר הפשוט, אך המקדש דוד (תרומות נה, ז בדפוס ישן, ד"ה אמרינן בכוריים), הציע הסבר אחר המבוסס על דברי הרמב"ם בפירוש המשנה (תרומות ג', ז), ולדבריו ביכורים קודמים לתרומה משום שטעונים הבאת מקום.

- עובר או לא עובר לשאלה העקרונית האם ביכורים מעכבים את התרומה. חשוב לציין שלדעת רש"ס אבא פנימון חולק לחלוטין על האיסור של לא תאחר כפי שפורש על ידי המשנה, דהיינו כעוסק בסדרי קדימויות, ואין כאן דין מיוחד בביכורים. אך משאר המפרשים משמע שאבא פנימון חולק על המשנה רק ביחס להקדמת תרומה לביכורים ואילו לגבי שאר הפרשות הוא מסכים שהן צריכות להנתן על פי הסדר שהוזכר במשנה.
35. בירושלמי בכורים (ג', א) מובאים טעמיהם: "מה טעמא דרבנן [דברים כו ז] ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה בשעת הבאה פרי הא בשעת הפרשה אפי' בוסר אפילו פגין. על דעת ר"ש מה בשעת הבאה פרי אף בשעת הפרשה פרי"
36. על פי מאמרו של הרב מאיר ליכטנשטיין, בשם הרב אלחנן סמט במאמרו "מצוות בכורים", דף קשר לבני הישיבה בצבא (ס"ד) ישיבת ברכת משה מעלה אדומים אלול תשמ"ח.

ויש לשאול מדוע וכיצד 'הבאת מקום' יוצרת קדימות בסדר ההפרשה? נראה להסביר שהיא מעידה על קדושתם היתירה של הביכורים ביחס לתרומה.³⁷ לכך יש להוסיף את דברי הרמב"ם שבכורים הם כקדשי מקדש בניגוד לתרומה שהיא קדשי הגבול.³⁸ קדושה זו שמשמעותה היא היותם של הביכורים קרובים יותר לקודש ולמקדש מאשר תרומה, מבכרת אותם על פני התרומה, ולכן אסור להקדימה לפנייהם. הסבר זה מסתדר היטב עם דברינו לעיל בדעת הרמב"ם שקדימותה של התרומה על פני מעשר ראשון קשורה להיותה קדושה ונאכלת בטהרה משולחן גבוה, בניגוד למעשר שניתן ישירות ללוי, נאכל בטומאה ונאכל לזרים. סדר הקדימויות אם כן, בנוי על רמת הקדושה הקיימת בפירות.³⁹

בניגוד להסבר זה, ההסבר הראשון מסתדר היטב גם לפי הדעה שקדימת תרומה למע"ר לא נובעת מקדושתה, אלא מחשיבותם המעמדית של הכהנים. גם תרומה וגם ביכורים ניתנים לכהנים ונאכלים על ידיהם, ובמובן הזה חשיבותם שווה. ביכורים קודמים משום שהם שייכים למערכת הקודמת למערכת של הפרשת תרומות ומעשרות, הן מבחינה חקלאית והן מבחינת משמעותם כמסמלים הבאת הקרקע עצמה למקדש ולכהן.

קדימות תרומה כנינת מאומד

אפשרות נוספת היא שתרומה גדולה הושמה בראש עקב היותה ניתנת מאומד, כפי שנאמר במשנה (תרומות א', ז): "אין תורמין לא במדה ולא במשקל ולא במנין". אחת האפשרויות להסביר את הדין של אומד היא שהתורה רצתה שבתרומה גדולה תהיה התנדבות הלב. כאשר מכתיבים לאדם כמות מוגדרת שאותה הוא צריך להפריש, כפי שקורה בשאר המעשרות, האלמנט של הרצון לתת נפגם. כאשר אין שיעור מוגדר וברור, הנתנה היא שלימה וכנה יותר.⁴⁰

37. במשנה ביכורים ב', ב התוסף על כך שהם גם אסורים לאונן, בניגוד לתרומה: "יש במעשר ובכורים מה שאין כן בתרומה שהמעשר והבכורים טעונים הבאת מקום וטעונים ודוי ואסורין לאונן רבי שמעון מתיר". נוסף שעל פי הסברנו בדברי המקדש דוד ברור מדוע הבאת המקום של המעשר אינה יוצרת קדימות ביחס לתרומה.

38. רמב"ם בכורים ב' יט, ולכן בכורים שנטמאו אסור ליהנות משרפתן בניגוד לתרומה, וכדעת חכמים במשנה ביכורים ג', יב שביכורים הם קדשי מקדש, ובהתאמה לפסקו של הרמב"ם כדעתם ביכורים ג', יא.

39. מאבי מורי שמעתי ניסוח נוסף של ההבדל בין קדושת תרומה לקדושת ביכורים. הביכורים הם קדשי מקדש ואילו התרומה היא קדשי הגבול. עיקר הקדושה היא במקדש ומשם היא מתפשטת והולכת לאזורי הגבול. אשר על כן קודמים הביכורים לתרומה ומסמלים את ריכוזה של הקדושה במקדש ואת קדושת הגבול כנובעת ממנה.

40. הרב משה ליכטנשטיין בשם הרב פרופ' חיים סולובייצ'יק.

ניתן לומר שזו הסיבה שישנה חשיבות להשמתה של תרומה גדולה בראש סדר ההפרשה. שאר המעשרות ניתנים בכמות מדויקת, ותרומה גדולה מהווה קריאת כיוון בהקשר זה ובאה כביכול להודיע ולסמל שלמרות שישנם מעשרות הצריכים להנתן בכמות קבועה, האופי של הנתנה צריך להיות רצוני והתנדבותי בדומה לזה שקיים בהפרשת תרומה גדולה.

בבבלי (גיטין לא, א) נחלקו חכמים ואבא אלעזר בן גמלא (אאב"ג) האם גם תרומת מעשר ניתנת מאומד או שהיא צריכה דווקא להיות מדודה. מחלוקת נוספת בניהם היא האם רק לוי יכול להפריש תרומת מעשר או גם הבעלים, ואאב"ג קושר בין השאלות. על פי דברינו שהנתנה מאומד יוצרת קדימות, מובן מדוע מקשר אאב"ג בין האומד לבין יכולתו של הבעלים להפריש תרומת מעשר. לדבריו, תרומת מעשר דומה לתרומה ומשתלבת בקריאת הכיוון שלה. למרות שבאופן עקרוני תרומת מעשר ניתנת על ידי הלוי, מאחר שהיא דומה לתרומה היא יכולה להיות מופרשת בסמוך לה. אמנם אין צורך חיובי להפרישה יחד עם התרומה, ואדרבה לכתחילה הלוי צריך להפרישה, אך מאחר והעיקרון זהה אם הפרישה יחד עם התרומה הגדולה, תרומת המעשר חלה.

יתכן שהגדרתה של תרומה גדולה כקריאת כיוון לשאר המעשרות עשויה גם להסביר את סידור ההלכות ומיקומן במשנה וברמב"ם. עיון בסידורו של הרמב"ם את הלכות תרומות ומעשרות מעורר תמיהה מסוימת, המשתקפת גם מסידור המשניות של רבי. העניינים שקשורים לכלל הפרשת תרומות ומעשרות: הבאת שליש, גמר מלאכה וראיית פני הבית הושמו בהלכות מעשר שבאות רק אחרי הלכות תרומות. דינים אלו רלוונטיים גם להלכות תרומות⁴¹ אז מדוע הם נאמרו רק בהלכות מעשר המופיעות לאחריהם?

על פי דברינו אפשר שהדברים מובנים יותר. תרומה היא הלב של מערכת ההפרשות, כאשר היא מהווה קריאת כיוון למערכת ההפרשות כולה, הן בכך שיש בה דגש על המימד האישי של הנתנה, הן בכך שהיא מהווה במידה רבה נתינה לה'. אשר על כן, גם מבחינת סדר ההלכות היא הושמה לפני פירוט הדינים הכלליים השייכים למתנות כולן. כך מודגש שמטרת ההפרשות כולן ליצור רצון פנימי של האדם לתת מתבואתו לה' ולשאר קבוצות האוכלוסיה שמקבלות את גידולי שדהו.

חלה – סיכום האפשרויות

במשנה דמאי (ה', א) נאמר שהלוקח כיכר מן הנחתום, וכיכר זו היא בגדר דמאי⁴², צריך להפריש מעשר ראשון תחילה, לאחר מכן חלה ולאחר מכן מעשר שני.

41. לגבי גמר מלאכה יתכן שיש לחלק, ראה ריבמ"ץ מעשר ה', ד, אך עיין בדרך אמונה תרומות ה', ה כיצד פירש את דבריו.

42. פיהמ"ש לרמב"ם.

הירושלמי שם מתקשה מדוע המשנה נוקטת שחלה היא דווקא בין מעשר ראשון לשני.

המהר"א פולדא מפרש שהקושי הוא בכך שלכאורה היא צריכה להיות לפני מעשר ראשון שהרי היא קרויה תרומה ותרומה קודמת לכל. רש"ס מפרש שהקושי הוא בכך שלכאורה היא צריכה להיות מאוחרת למעשר שני שהרי מעשר שני חל חיובו כבר בגורן ואילו חלה חל חיובה רק בשעת העיסה.

מדברי המפרשים בביאור הקושי של הירושלמי עולים הכיוונים שהצענו ביחס לקדימות ביכורים לתרומה. לפי המהר"א פולדא תרומה צריכה לקדום משום שהיא חשובה וקדושה יותר ממעשר ראשון, בדומה לקדימותם של ביכורים מחמת היותם חשובים וקדושים יותר. לעומת זאת, לפי רש"ס מה שחשוב זהו הסדר החקלאי: נתינת הקרקע עצמה - ביכורים, אח"כ נתינה מהפירות - תרומות ומעשרות, לאחר מכן נתינת התוצרת האנושית - חלה. לכן ברור מדוע קושיית הגמרא היא שחלה צריכה להיות אחרונה.

מהסברו של ר' מתניה למיקומה של חלה בין מעשר ראשון לשני עולה שיש לשלב בין שתי הגישות: "אמר רבי מתניה בדין היה שתקדים חלה לכל ולמה קדמה ראשון מפני שקדמה לגורן וכתוב בו ראשית שני אף על פי שקדמו לגורן אין כתוב בו ראשית". ר' מתניה מסביר מדוע חלה ממוקמת בין ראשון לשני: מצד אחד היא מאוחרת למעשר ראשון מפני שחיוב מעשר ראשון חל כבר על הגורן, ומצד שני היא מוקדמת למעשר שני משום שבמעשר שני לא נאמר ראשית ובמעשר ראשון כן.⁴³ כלומר, מצד אחד הסדר החקלאי חשוב ולכן מעשר ראשון קודם לחלה. אך מצד שני במעשר שני לא נאמר ראשית כלל ולכן רמת קדימותו פחותה והוא נדחה לאחר חלה.

מלבד תירוצו של ר' מתניה מביא הירושלמי שני הסברים נוספים. מהסברים אלו עולים שני הכיוונים העקרוניים שהצענו ביחס לשאלה האם הקדימות קשורה למערכת או לחשיבות פרטית. ר' יונה אומר שבאמת חלה היא לא חלק מהסדר ואינה שייכת לאיסור לא תאחר: "רבי יונה בשם זעירא זאת אמר חלה אין בה משום בל תאחר". כלומר, הסדר שנאמר במשנה הוא רק הצעה אבל אין הכרח להפריש בסדר הזה, משום שחלה איננה חלק מהסדר. מדוע? לפי דברינו לעיל דעתו ברורה: חלה לא קשורה למערכת של תרומות ומעשרות שכן הן מופרשות מן הגורן והיא מן העיסה, ולכן הסדר לא רלוונטי לגביה. ר' יונה אם כן סובר כאפשרות שסדר ההפרשה נובע מקיומה של מערכת.

43. רדב"ז פירש שר' מתניה הוא הסבר בתוך דעתו של ר' יונה. כלומר, מדאורייתא חלה איננה חלק מהסדר ור' מתניה בא להסביר מדוע מדרבנן היא ממוקמת בין מעשר ראשון לשני. אולם שאר המפרשים פירשו שהירושלמי כאן מציע אפשרות שלישית שמדאורייתא חלה צריכה להיות מופרשת בין מעשר ראשון לשני.

ר' יוסי מפרש באופן אחר: "רבי יוסי בשם רבי זעירא אין משנה אמורה על סדר". המשנה לא נאמר כסדר והסדר הראוי הוא באמת שחלה תופרש ראשונה בדומה לתרומה.⁴⁴ כלומר, חלה היא חלק מהסדר וקודמת למעשר ראשון. מדוע הרי היא לא חלק מהמערכת של הפרשות מהגורן? לפי דברינו לעיל דעתו ברורה: לפי ר' יוסי הסדר אינו נובע מקיומה של מערכת אלא מחשיבותה של התרומה, וגם חלה חשובה כתרומה,⁴⁵ ולכן היא קודמת למעשר ראשון.

סיכום

בחלקו הראשון של המאמר דנו בשאלה מדוע קבעו חז"ל סדר מסוים שעל פיו צריכה להתבצע הפרשת תרומות ומעשרות. העלנו שתי אפשרויות שונות:

א. מצוות ההפרשה השונות הן חלק ממערכת אחת וככזו צריך להיות סדר קדימויות על פיו היא פועלת.

ב. המצוות השונות אינן חלק ממערכת כוללת אלא כל אחת מהן עומדת בפני עצמה והקדימות נובעת מחשיבות יתירה שיש במצוה מסוימת על פני חברתה.

ראינו כיצד שתי האפשרויות הללו נובעות מהשיטות השונות בחז"ל ובדברי הראשונים והראנו מספר השלכות הלכתיות אפשריות לשאלת יסוד זו:

1. האם ישנו איסור בשינוי הסדר לפני גמר מלאכה. לפי ההבנה שישנה מערכת אחת לא שייך לומר שיש איסור בשינוי הסדר לפני גמר המלאכה שהרי עדיין אין כל חובה להפריש. לעומת זאת אם הבעיה היא בפגיעה בקדושתה וחשיבותה של התרומה, כל הקדמה שהיא, גם לפני שישנה חובה להפריש, היא בעייתית.

2. האם ישנו איסור כאשר מפריש מתנה מוקדמת ומאוחרת בו זמנית. לפי אפשרות א' אין עניין חיובי בהקדמת המוקדם, ולכן ייתכן שגם הפרשה בו זמנית היא בסדר. לפי אפשרות ב' ישנה מעלה עצמותית במתנה שצריכה להיות קודמת ולכן ישנו עניין חיובי בהקדמתה.

3. מתי עובר על האיסור, האם באיחור המוקדם או בהקדמת המאוחר. בדומה להשלכה הקודמת, לפי אפשרות א' אין מצוה חיובית להקדים את המוקדם ולכן האיסור יחול רק כאשר מאחר את המוקדם, ואילו לפי אפשרות ב' כבר ברגע הקדמת המאוחר נוצרה פגיעה בקדושת המתנה שצריכה להיות מוקדמת.

44. ראה מהר"א פולדא.

45. חלה דומה לתרומה בכל דיניה, היא אינה נאכלת בטומאה, הא נאכלת לכהנים בלבד ואף היא מוגדרת כקדשי הגבול. לכן כל האפשרויות שהצענו לעיל לגבי קדימותה של התרומה רלוונטיות גם לגבי חלה.

4. האם ביכורים וחלה כלולים גם הם באיסור לא תאחר. אם אנחנו מבינים שהסדר הוא תולדה של מערכת, ביכורים וחלה אינם חלק מהמערכת בשל העובדה שאינם מופרשים מן הגורן, ולכן לא יהיה איסור בהקדמתם/איחורם. לעומת זאת אם הסדר הוא תולדה של מעלת המתנה וחיבותה ברור שגם ביכורים וחלה כלולים באיסור לא תאחר.

בחלקו השני של המאמר דנו בשאלה מדוע קבעו חז"ל את הסדר המסוים הזה דווקא. הראנו שבדברי הראשונים ישנן מספר גישות שונות ביחס לשאלה זו:

1. הסדר הוא גזירת הכתוב וההקפדה עליו דווקא נובעת מחשש שיטעה בכמויות.
 2. הסדר נקבע על פי רמת הקדושה שקיימת בכל אחת מהמתנות. לפי גישה זו התרומה היא מצוה שבין אדם לקונו, האדם מקדיש את תרומתו לה' ובכך מודה לו על שהכל שלו. הכהנים לא מקבלים את התרומה ישירות מידי הבעלים, אלא "על שלחן המקום הם אוכלין", כלשונו של הרמב"ם. קדושתה של התרומה המבוטאת בהיותה ניתנת לה' היא המעניקה לה את קדימותה.

3. הסדר נקבע על פי חשיבות מעמדו של מקבל המתנה. לפי גישה זו התרומה ניתנת מידי הבעלים ישירות לכהן, ולא לה', כחלק ממתנות כהונה שמטרתן לפרנס את הכהנים. על פי גישה זו סדר ההפרשה נקבע על מי מעמדו החברתי של מקבל המתנה: כהן - לוי - ישראל.

4. התרומה ראשונה כי היא ניתנת מאומד, המבטא את התנדבות הלב ומהווה בעצם קריאת כיוון למתנות כולן שצריכות להנתן מתוך רצון והתנדבות למרות שכמותן קבועה ומוגדרת.⁴⁶

46. ניתן לקשר בין האפשרויות שהעלנו בחלק השני לחקירה היסודית המובאת בחלק הראשון: אפשרות ב' קרובה יותר לעמדה שאין מדובר על מערכת אלא על מתנות נפרדות שהקדימות נובעת מקדושתן וחיבותן, שכן הסדר הוא תולדה של חשיבות התרומה, והיא המכריעה בכל התמודדות ספציפית איזו מתנה תקדם. לעומת זאת, אפשרות ג' קרובה יותר לעמדה שמדובר על מערכת אחת, שכן ישנו קריטריון כולל - מעמדו של המקבל - הקובע את הסדר כולו.